



نویسنده : دکتر سید علی رضا حجازی

منتشر شده در پایگاه نشر مقالات حقوقی

چکیده :

در نوشتار حاضر، برای تبیین وضعیت حقوق محیط زیست در عصر مهدوی، ابتدا به وضعیت حقوق مزبور و اهمیت و شرایط بحرانی آن در جهان امروز اشاره می‌شود. سپس برای تشریح بیشتر موضوع در حکومت جهانی موعود، به طور اجمال، این مسأله در سیره معصومان علیه السلام بررسی می‌شود. نتیجه این بررسی نشان خواهد داد توجه ویژه حکومت مهدوی به موضوع محیط زیست و ارتقای تعالی بخشی به آن، ریشه در تفکر ناب اسلامی دارد. آن‌گاه به طور ویژه، مبحث حاضر در آموزه مهدوی تحقیق شده و این نتیجه به دست خواهد آمد که در عصر ظهور، حقوق محیط مذکور به نحو کامل رعایت شده و حتی موجودات و محیط زیست آن‌ها در گستره‌هایی به وسعت جهان هستی، در حیات مادی و معنوی تکامل یافته به نهایت تحقق استعدادها و قابلیت‌های بالقوه خویش خواهند رسید و عالم هستی از هرگونه آلودگی مادی و معنوی، پاک خواهد شد. در خاتمه، برخی ویژگی‌های زیست‌محیطی دوران طبیعه مهدوی به نحو اجمالی یادآور می‌شود. بنابراین محیط زیست و موجودات هستی با این تحول و استحاله ایجابی، به اصل و وضع اصلی و طبیعی و الهی خود باز خواهند گردید و بنا به تعریف عدل) قرارگرفتن هر چیز در جای خود و استیفای اهلیت‌ها و استحقاق‌ها) عدالت درباره آن‌ها اجرا شده و به نهایت اهلیت و سزاواری و تحقق استعدادها و قابلیت‌های مکنون خویش دست خواهند یافت.

موضوع محیط زیست و ضرورت صیانت و حمایت از آن در تاریخ بشر از اهمیت و جایگاهی ویژه برخوردار بوده است، تا جایی که این امر، انسان‌ها و جامعه انسانی را واداشته است در چند دهه اخیر، با وضع مقررات و قواعد ویژه‌ای، حقوق خاصی را تحت عنوان حقوق محیط زیست تدوین نمایند. با این وجود، هنوز هم بشر مدرن نتوانسته تبعات مخرب حیات صنعتی، ماشینی و مصرفی خود را بر محیط زیست کنترل کند و جهان، همواره با روند تخریب و آلودگی روزافزون محیط مزبور روبه‌رو است.

نظر به ضرورت طرح مباحث جدید و گشودن زوایای جدید در حوزه موضوع مهدویت، این مقاله تلاش دارد نوع نگرش به محیط زیست و جایگاه آن را در حیات طبیعه مهدوی بررسی کرده و این ادعا را اثبات نماید که حقوق محیط مذکور و همچنین حقوق کلیه جانداران و گیاهان در عصر ظهور، به نحو کامل رعایت شده و حتی این موجودات و محیط زیست آن‌ها در دوران مهدی عجل الله تعالی فرجه به نهایت تحقق استعدادها و قابلیت‌های بالقوه خویش خواهند رسید.

فصل اول: نگرشی به حقوق محیط زیست در جهان امروز

«محیط زیست یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های بشر و جهان مدرن در چند دهه گذشته تاکنون بوده است. برهمن مینا، ایجاد و تحول حقوق و تکالیف مربوط به محیط مزبور – چه در حقوق داخلی و چه در حقوق بین الملل – از مسائل بسیار مهمی است که ذهن بسیاری از صاحب‌نظران، دولتمردان و انبوهی از سازمان‌های جهانی و معاهدات بین‌المللی را به خود معطوف و مشغول کرده است.

البته محیط زیست – دست کم به معنای امروزی آن – در بسیاری از زبان‌ها یک اصطلاح نو و تازه است و سابقه کاربرد آن در زبان فرانسه، به قرن دوازدهم برمی‌گردد. این اصطلاح، از آغاز دهه ۱۹۹۰ م کاربرد گسترده پیدا کرده است.

محیط زیست از گذشته‌های دور نیز مورد احترام تمدن‌ها و فرهنگ‌های پیشین بوده و از قداست خاصی برخوردار بوده است؛ برای نمونه بین ایرانیان، پرستش میترا یا خورشید، بین هندیان و مصریان، تقدیس رودخانه‌های گنگ و نیل و بین بابلیان، پرستش ستارگان رواج داشته و در کتاب‌هایی چون ریگ‌ودا (کتاب مقدس هندوان)، تورات و قانون حمورابی درباره حفظ منابع طبیعی و خود آلودگی محیط زیست مطالبی، وجود دارد. اقوام دیگر چون فنیقی‌ها، لیدی‌ها، هیتی‌ها، اقوام مایا و اینکا نیز به تقدیس پدیده‌های طبیعی پرداخته‌اند که نشانه‌ایده علاقه به طبیعت و حفظ محیط زیست از ادوار گذشته می‌باشد. [۱]

با ظهور انقلاب صنعتی در قرن هجدهم، آسیب‌های زیست محیطی – به‌ویژه در جهان صنعتی غرب – شکل بسیار ملموس‌تری یافت و پس از آن، در قرن بیستم خسارات زیست محیطی با قضایایی همچون «تربل اسمیلتر» در سال ۱۹۴۱م، «کانال کورفو» در ۱۹۴۹م «اختلاف دریاچه لانو» در ۱۹۵۹م، «اختلاف سدگات» در ۱۹۹۸م، «قضیه کاسموس» در سال ۱۹۹۸م در فضا، فاجعه کارخانه شیمیایی «بوپال هند» در سال ۱۹۸۴م، فاجعه «نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل» در ۲۹ آوریل ۱۹۸۹م و آلودگی‌های ناشی از حریق عمدی چاه‌های نفت کویت توسط عراق در جنگ دوم خلیج فارس، شکل عینی‌تر و بحرانی‌تری یافت و نشان داد که بشریت برای چیرگی بر این خطرات، نیازمند عزمی جهانی و برنامه‌ریزی دقیق و انجام اقدامات قاطع و فراگیر در سطوح محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی است؛ زیرا در غیر این صورت، حیات بشری دچار نابودی و انهدام روز افزون‌تری خواهد شد.

امروزه تهدیدهای زیست محیطی، دامنه وسیعی را در برمی‌گیرد؛ از جمله: آب و هوا، میزان حرارت و گرم شدن دمای زمین، بالا آمدن سطح دریاها، حفظ گونه‌های مختلف، به ویژه نادر گونه‌های گیاهی و جانوری، فرسایش لایه ازن، آثار فعالیت‌های صنعتی، تخریب جنگل‌ها، آلودگی آب‌ها، باران‌های اسیدی، آلودگی‌های صوتی، نظامی، هسته‌ای و مانند آن.

از سویی برخی از این ضایعات زیست محیطی، خود نیز منشأ ضایعات گسترده‌تری شده‌اند؛ برای نمونه کارشناسان معتقدند قطع درختان جنگلی به صورت انبوه و انتشار بیابانی ضایعات صنعتی در فضا، سبب تغییرات بسیار نامطلوب در وضعیت آب و هوای جهانی و بالا آمدن سطح آب دریاها و – به تبع آن – زیر آب رفتن دشت‌های ساحلی و گسترش امواج گرمازا شده است؛ همچنان که سوخت‌های فسیلی و استفاده نامتناسب و گسترده از آن‌ها، سبب افزایش دی‌اکسیدکربن زمین و ایجاد پدیده گازهای گلخانه‌ای شده است. وجود گازهای سمی منتشر شده از فعالیت‌های صنعتی، به اسیدی شدن باران‌ها انجامیده و آب‌های مصرفی و فضای حیاتی موجودات دریایی را مسموم کرده و سلامت انسان‌ها را به خطر انداخته است.

امروزه، این اعتقاد وجود دارد که اگر چه موضوعات محیط زیستی، از جهت روابط بین‌الملل، پدیده‌های جدیدی نیست، با توجه به وخامت اوضاع آن، رهبران جهان به طور فزاینده‌ای مسائل محیط زیستی را از موضوعات حاشیه‌ای و جانبی، به دستور کار اصلی سیاسی خود منتقل کرده‌اند.

هم‌چنان که همین رویه نیز درباره عملکرد سازمان‌های بین‌المللی و جهانی در نحوه برخورد پیشگیرانه از آلودگی محیط زیست مشاهده می‌شود. تصویب و انعقاد ده‌ها معاهده و کنوانسیون زیست محیطی، بیان‌کننده چنین اهمیت روزافزونی است.

باید خاطر نشان نمود که اصطلاح «محیط زیست» را می‌توان به یک منطقه یا تمام سیاره و حتی به فضای خارجی‌ای که آن را احاطه کرده است اطلاق کرد. یونسکو، برای محیط زیست، از اصطلاح «بیوسفر» یا لایه حیاتی نام برده که از تعاریف موسّع در این باره بوده و عبارت است از: «محیط زندگی بشر یا آن بخش از جهان که بنا به دانش کنونی بشر، همه حیات در آن استمرار دارد». در حقیقت، بیوسفر یا لایه حیاتی، همان لایه و قشرنازکی است که این کره خاکی را در میان گرفته و شامل زمین و هزار متر بالای آن و عمق زمین و اقیانوس‌ها است.

همچنین محیط زیست، شامل آب، هوا، خاک و عوامل درونی و بیرونی مربوط به حیات هر موجود زنده می‌باشد که در حقیقت، حیات انسانی، جانوری، گیاهی و رشد آن‌ها از این محیط اثر می‌پذیرد. همچنین از نظر برخی کنوانسیون‌های محیط زیستی، محیط مذکور، شامل بخش‌های زیر می‌شود:

الف. منابع طبیعی - اعم از تجدیدپذیر و غیر قابل تجدید - مانند هوا، آب، خاک و کلیه جانوران و گیاهان و تأثیر متقابل این عوامل بر یکدیگر؛

ب. اموال و دارایی‌هایی که از میراث فرهنگی می‌باشند؛

ج. مناظر و چشم اندازهای ویژه.

از این رو، محیط زیست ساخت دست بشر، شامل بناها، آثار تاریخی، ساختمان‌های گوناگون یا مناظر و چشم اندازهای ویژه در جایگاه بخشی از محیط زیست، باید برابر خرابی حراست شوند؛ همان طور که منابع طبیعی کره زمین از جمله هوا، آب، زمین، گیاهان، حیوانات - به ویژه نمونه‌های معرف اکوسیستم‌های طبیعی - باید به نفع نسل‌های حاضر و آینده، حفاظت شوند و با منطقی کردن مدیریت تولید و مدیریت منابع، تعارض موجود میان توسعه و محیط زیست حل شود؛ اما متأسفانه به وضوح مشخص است که انسان عصر فراصنعتی و دوره «بیوتکنوالکترونیک» امروز، نتوانسته است بر معضل نابودی و تخریب محیط زیست توسط خویش فائق آید و با نابودی فزاینده جنگل‌ها، افزایش بیابان‌ها، آلودگی هوا و آب و خاک، محیط زیست و انقراض گونه‌هایی از حیات جانوری و گیاهی مواجه است. این فرایند، در مداری بسته و قهقراپی، پیوسته در حال تکرار است. باز هم متأسفانه سرعت تخریب محیط مزبور از سرعت ترمیم آن، روز افزون تر است.

فصل دوم: حقوق محیط زیست در سیره نبوی و معصومان علیهم السلام

در بحث از آموزه مهدویت، همواره نظر کردن به سیره عموم معصومان - از خاتم انبیا صل الله علیه و آله تا امام یازدهم علیه السلام - راه گشا و ضروری است؛ زیرا حاکمیت و امامت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه نقطه پایانی و تکمیل رسالت نبوی و امامت سایر معصومان علیه السلام خواهد بود. بدیهی است این سیره، شارح و مبین آموزه مهدویت است؛ همان طور که این آموزه نیز مکمل و مبین سیره مزبور می‌باشد. بدین لحاظ این جا به گونه‌ای بسیار اجمالی به جایگاه حقوق موجودات - اعم از جانوری و گیاهی و محیط زیست آن‌ها - در جایگاه مدخلی مقدماتی در تبیین بحث مذکور در آموزه مهدویت می‌پردازیم.

ابتدا باید گفت پیامبر مکرم اسلام صل الله علیه و آله به این موضوع بسیار اهمیت می‌داده است. در نهج الفصاحه و دیگر کتاب‌های روایی، احادیث فراوانی از آن حضرت درباره اهمیت درخت و درخت کاری و عمران و آبادانی محیط زیست نقل شده است؛ از جمله:

هرکس درختی بنشانند که انسانی یا دیگر مخلوق خدا از آن بخورد، برای وی صدقه‌ای است. [۲]

هرکسی درختی بنشانند، خدا به اندازه میوه‌ای که از آن درخت برون می‌شود، برای وی پاداش ثبت می‌کند [۳].

[آخواند] درخت را برای انسان آفرید؛ پس او را مکلف گرداند که درخت بکارد، آن را آبیاری کند و در حفظ آن بکوشد. [۴]

هرکس درخت محتاج به آبیاری را سیراب نماید، گویی انسان مؤمن تشنه‌ای را سیراب کرده است. [۵]

پیامبر اکرم صل الله علیه و آله در حدیث فاخر دیگری، کاشت درخت، جاری کردن نهر و حفر چاه را سه مورد از صدقات جاریه، همپای اثر فرزند صالح و ساخت مسجد به شمار آورده است که پاداش آن نیز برای فاعل آن، تا ابد دوام می‌یابد. به فرموده آن حضرت، هفت چیز است که پاداش آن برای بنده در قبر او و پس از مرگش دوام دارد: کسی که دانشی بیاموزد، نهری به جریان آورد، چاهی حفر کند، نخلی بکارد، مسجدی بسازد، مصحفی به ارث گذارد یا فرزندی بر جا نهد که پس از مرگش برای او آمرزش خواهد. [۶]

پیامبر گرامی اسلام صل الله علیه و آله در حدیث ارزشمندی، زمین را همچون مادری می‌داند که حفاظت و مراقبت از آن، بر همگان واجب و لازم است:

زمین را خوب نگاه دارید که گویی مادر شما است. هرکس بر روی زمین خوبی کند یا بدی کند، زمین خبر می‌دهد. [۷]

توصیه‌های پیامبر گرامی صل الله علیه و آله درباره حفظ حقوق حیوانات و برخورد ملاطفت آمیز با آن‌ها فراوان است. آن حضرت، بر نهی شدید از اذیت و کشتن نا بجای حیوانات، بر رسیدگی کامل به آن‌ها تأکید می‌ورزد؛ از جمله:

۱. چهارپا و مرکب بر صاحبش شش حق دارد:

هرگاه پیاده شد، به او علف دهد؛ هرگاه از کنار آب گذشت، آب را بر او عرضه کند؛ او را نزند، مگر از روی حق؛ بیش از طاقتش بر او بار نگذارد؛ بیش از طاقتش او را راه نبرد و او را زیر بار سنگین خود نایستاند. [۸]

۲. هر حیوان، پرنده یا غیر آن که به ناحق کشته شود، روز قیامت با قاتل خویش مخاصمه کند. [۹]

۳. هر کسی گنجشکی را بیهوده بکشد، روز قیامت، [آن گنجشک] بیاید و نزد عرش فریاد زند و گوید: «پروردگارا! از این پیرس: چرا مرا بی‌فایده کشت؟». [۱۰]

۴. زنی به جهنم رفت؛ زیرا گربه‌ای را بسته بود و چیزی بدو نخوراند و نگذاشت از چیزهای زمین بخورد، تا مرد. [۱۱]

در روایات نبوی، بر ساخت‌وساز و عمران محیط زیست تأکید فراوانی شده است. آن حضرت افراد را از مسکن گزیدن در خانه‌های ویران برحذر داشته و عدم اجابت دعای چنین کسی را همانند فردی دانسته است که در حفظ حیوان تحت مالکیت خویش اهمال می‌ورزد و فرموده است:

سه کسند که خدا دعایشان را نمی‌پذیرد؛ مردی که در خانه ویران جای گیرد، مردی که کنار راه اقامت گزیند و مردی که حیوان خود را رها کند و سپس دعا کند که خدا آن را نگه دارد. [۱۲]

پیامبر اکرم صل الله علیه و آله در احادیث فراوان دیگری، خرج کردن برای اسب را همچون نفقه ضروری دانسته و ضمن همانند دانستن آن با صدقه، امساک در این باره را نهی کرده و صاحبان این حیوان را برای افزایش برکت آن، به نوازش پیشانی آن، توصیه فرموده است. بدیهی است با توجه به کاربرد گسترده حیواناتی مانند اسب در امور نظامی و حمل و نقل، تأکید حضرت بر اسب، به صورت نمادین بوده و در واقع ناظر بر حفظ حقوق سایر حیوانات نیز می‌باشد؛ همچنان که پیامبر صل الله علیه و آله مردم را به تکریم گاو در جایگاه مهتر چهارپایان توصیه می‌نماید. همچنین از امام صادق علیه السلام نقل شده است که پیامبر اکرم صل الله علیه و آله مردم را از شلاق زدن - به خصوص به صورت چهارپایان - و کشتن زنبور عسل نهی می‌کرد. [۱۳] در حدیث دیگری از امام صادق علیه السلام به علت نهی از شلاق زدن به چهره حیوانات این گونه اشاره شده که حیوانات، با صورت خود خداوند را تسبیح می‌کنند. [۱۴] نیز امام حسین علیه السلام در این باره فرمود:

برای هر چیز، حرمتی نهاده‌اند و حرمت چهارپایان، در چهره آن‌ها نهفته است.

در روایات اسلامی، انسان‌های فاقد عقل، در ردیف چهارپایان به شمار آمده‌اند و حتی انسانی که شهوتش را بر عقلش حاکم می‌کند از چهارپایان بدتر به شمار آمده است. بدین ترتیب، حیوانات، به دلیل فقدان عقل، در مرتبه پایین‌تر از انسان‌ها قرار داده شده‌اند؛ ولی این مسأله دلیلی بر تجویز عدم مراعات حقوق آن‌ها نیست، چنان که در برخی روایات، موجودات جانوری، چهار دسته به شمار آمده‌اند:

اول، انسان‌ها که کامل‌ترین موجودات هستند، سپس چهارپایان که مهتری آن‌ها با گاو است و سومین دسته پرندگان هستند که مهتر آن‌ها کرکس است و چهارمین صنف متعلق به حیوانات وحشی، با مهتری شیر است. در این روایت، حضرت علی علیه السلام تصریح فرموده است که گاو، عقاب و شیر برای صنوف زیر مجموعه خویش، با تضرع، از خداوند رزق و شفاعت می‌خواهند. بدین ترتیب، بیان شده است که همه حیوانات، اهل تسبیح خداوند بوده و به سبک و سیاق خویش پروردگار را عبادت می‌کنند. [۱۵] با توجه به این نوع نگرش دین اسلام به حیوانات و حتی گیاهان، علت توصیه به رفتار محبت آمیز و محترمانه و مودت آمیز توسط این دین حنیف، بیشتر مشخص می‌شود.

سیره امام علی علیه السلام نیز مشحون حمایت از حقوق محیط زیست و رعایت حقوق حیوانات است. فراز دوم نامه ۲۵ حضرت که در واقع، دستورالعملی برای جمع آوری مالیات است، یکی از بهترین منشورهای اسلامی در زمینه رعایت حقوق حیوانات است. این بخش از نامه که در سال ۳۹ ق به کارگزاران نگارش یافته است، نحوه جمع آوری مالیات‌هایی که از حیوانات جمع آوری می‌شود را یادآوری کرده، نوع برخورد و نگهداری این حیوانات را تا تحویل به بیت‌المال مسلمین چنین شرح می‌دهد و عمل به این دستورالعمل را مایه هدایت و بزرگی پاداش الهی به شمار می‌آورد:

در رساندن حیوانات، آن را به دست چوپانی بسپار که خیرخواه و مهربان، امین و حافظ که نه سختگیر باشد و نه ستمکار، نه تند براند و نه حیوانات را خسته کند. سپس آنچه از بیت‌المال جمع آوری شد، برای ما بفرست، تا در نیازهایی که خدا اجازه فرموده مصرف کنیم. هرگاه حیوانات را به دست فردی امین سپردی، به او سفارش کن بین شتر و نوزادش جدایی نیفکند و شیر آن را ندوشد، تا به بچه‌اش زیان وارد نشود. در سوار شدن بر شتران عدالت را رعایت کند، و حال شتر خسته یا زخمی را که سواری دادن برای او سخت است، مراعات بنماید. آن‌ها را در

سر راه، به درون آب ببرد، و از جاده‌هایی که دو طرف آن، علفزار است به جاده بی‌علف نکشاند، و هرچند گاه شتران را مهلت دهد تا استراحت کنند، و هرگاه به آب و علفزار رسید، فرصت دهد علف بخورند و آب بنوشند، تا آن‌گاه که به اذن خدا برما وارد شوند، فربه و سر حال، نه خسته و کوفته باشند، تا آن‌ها را بر اساس رهنمود قرآن و سنت پیامبر صل الله علیه و آله تقسیم کنیم. عمل به دستورهای یاد شده، مایه بزرگی پاداش و نیز هدایت تو خواهد بود.

فصل سوم: حقوق زیست محیطی در عصر مهدوی

با تأملی کوتاه در روایات مختص به عصر ظهور، به خوبی فهمیده می‌شود که فضای زیستی و موجودات ساکن در این قلمرو، از نهایت مواهب حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه برخوردار شده، طعم آسایش، آرامش و حیات طیبه مبتنی بر عدالت را خواهند چشید. در این جا به قرائنی اجمالی از روایات وارده در این مورد – با ذکر شاخصه‌های لازم – مبادرت می‌کنیم؛ به عبارت دیگر، موارد زیر، برخی ویژگی‌های محیط زیست عصر ظهور و رعایت کامل حقوق مزبور در آن دوره خواهد بود. البته یادآوری آن‌ها از باب حصر نیست، بلکه تنها اشاره اجمالی است:

۱. تطهیر و نورانیت زمین

در عصر مهدوی، زمین با لطف الهی از هر جور و ظلمی تطهیر می‌شود و با نور الهی منور و تابان می‌گردد. کلمات جور و ظلم، با کلماتی مانند طغیان و انحراف مترادف معنایی دارند. بدیهی است هرگونه تلوث و آلودگی، زیرمجموعه معانی جور و ظلم قرار می‌گیرد؛ زیرا هرگونه آلودگی، به معنای انحراف از طبیعت مخلوق الهی و به معنای تعدی از حق و حرکت به سوی باطل است؛ همچنان که به هرگونه تجاوز از حق – اعم از کم و زیاد – اطلاق می‌شود. همچنین ظلم در لغت، به معنای تاریکی و شکافی است که در زمین به وجود می‌آید و به معنای «تجاوز از حد و قرار دادن چیزی در جای نامناسب» نیز آمده است. ابن فارس در معجم خود، اذعان می‌کند:

ظلم به دو معنا گفته می‌شود: نخست به مفهوم مخالف نور و روشنایی و دوم، قرار دادن چیزی در جایگاهی که شایسته آن نیست. [۱۶]

واضح است که حکومت ظلم‌ستیز و عدالت‌محور مهدوی بر طبق این تعاریف، حکومتی بر مبنای تطهیر محیط زیست از هرگونه آلودگی و انحراف بوده و این محیط را به وضعیتی آرمانی برگشت خواهد داد و از طهارت و حیات طیبه آن حفاظت خواهد کرد. امام رضا علیه السلام در تأیید مراتب فوق می‌فرماید:

خداوند، به واسطه او [حضرت مهدی علیه السلام] زمین را از هر گونه جور و ظلم، مطهر و منزّه می‌کند. پس هنگامی که وی خروج کند؛ زمین با نور پروردگار، نورانی شده و ترازوی عدالت، میان مردم حکم‌فرما می‌شود. پس از آن، دیگر احدی به دیگری ظلم نمی‌کند. او [حضرت مهدی علیه السلام] [کسی است که زمین برایش در نور دیده می‌شود]. [۱۷]

۲. رضایت و سرور موجودات و محیط زیست

روایات بی‌شماری در تبیین عصر مهدوی، حاکی از نهایت رضایت تمام ساکنان و موجودات از حکومت مهدی موعود علیه السلام است. پر واضح است که این رضایت و سرور همگانی، نمی‌تواند بدون تأمین حقوق محیط زیست و کلیه ساکنان آن باشد. در روایات متعددی – به ویژه از پیامبر صل الله علیه و آله – این معنا چنین ذکر شده است:

زمین، از عدل پر می‌شود؛ همان‌طور که پیش‌تر، از جور پر شده بود. در خلافت او، اهل زمین و اهل آسمان و پرنده در هوا، از این حکومت راضی و خوشحال هستند. [۱۸]

۳. امنیت، صلح و دوستی در سپهر انسانی، حیوانی و گیاهی

محصول عدالت‌گستری و ظلم‌ستیزی حکومت مهدوی و رعایت حقوق محیط زیست و ساکنان آن، چیزی غیر از امنیت و برقراری صلح و دوستی در فراخنای هستی نمی‌تواند باشد. همان‌طور که برحسب روایات، کینه‌ها و اختلاف‌ها از جامعه بشری رخت بر می‌بندد، این عوامل، از عالم حیوانی و جانوری نیز ناپدید خواهد شد. حتی حیواناتی که به کینه‌جویی و تقابل با هم شهره بوده‌اند، در کمال مسالمت و آرامش به زندگی مودت‌آمیز کنار هم خواهند پرداخت؛ همچنان که در حدیث معروفی که نشانه وضع امنیت بی‌سابقه در عصر ظهور است چنین ذکر شده:

در این عصر، حیوانات وحشی و چهارپایان در کمال صلح و مسالمت با یکدیگر به سر می‌برند؛ به همین دلیل نیز حیوانات وحشی، دیگر خوف‌برانگیز نبوده، به سایر حیوانات حمله نمی‌کنند.

در روایتی دیگر ذکر شده است:

حیوانات وحشی، امنیت می‌یابند، تا حدی که همانند چهارپایان اهلی در راه‌های زمین به گردش در آمده و به چرا مشغول می‌شوند. [۱۹]

در روایتی دیگر این وضعیت بدین صورت تشریح شده است:

نام او نام پیامبر صل الله علیه و آله است. به عدالت، امر کرده و خود بدان عمل می‌کند و از منکر نهی نماید. خداوند، توسط وی از ظلم جلوگیری کرده و شک و عدم بصیرت‌ها را می‌زداید. گرگ و گوسفند در ایام او با هم به چرا می‌پردازند و ساکنان آسمان و پرند در هوا و ماهی‌های دریا از او راضی و خشنود هستند. [۲۰]

همچنین در کنز الفوائد از ابن عباس، ویژگی‌های عصر ظهور ذکر شده که یکی از آن‌ها چنین است: گرگ، میش، گاو، شیر، انسان و مار از جان خود ایمن باشند. [۲۱]

نیز امام صادق علیه السلام با تشریح برکت‌دهی آسمان و زمین در این دوره می‌فرمایند:

همه وحوش و درندگان، در امنیت کامل خواهند بود.

بنابراین، همان‌گونه که پیامبر صل الله علیه و آله فرمود، در حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام مردم در رفاه و چهارپایان در آسایش می‌باشند. [۲۲] در روایت دیگری از پیامبر صل الله علیه و آله که گویای اوج حفظ حقوق محیط زیست در آن عصر طیبه می‌باشد آمده است:

... نامش نام من است، موقع ظهور او، پرندگان در آشیانه‌هایشان و ماهیان در دریاها با کمال آزادی و دور از هرگونه ترس تولید نسل می‌کنند و نه‌رها کشیده می‌شود و چشمه‌ها می‌جوشد و زمین، دو برابر محصول خود را می‌رویند... [۲۳]

۴. فعلیت یافتن همه قابلیت‌های محیط زیست در بالاترین حد

با توجه به این‌که در اصیل‌ترین منابع دینی، عدالت به معنای قرار گرفتن هر چیز در جای خویش و ایفای اهلیت‌ها و رعایت و استیفای کلیه حقوق‌ها آمده است، در حکومت مهدوی، هر موجودی - اعم از انسان، حیوان و نبات - باید به عالی‌ترین جایگاه و به تحقق کلیه استعدادها و قابلیت‌های خود برسد. چنین است که در عصر مهدوی، افزون بر جامعه بشری، محیط زیست ارضی و سماوی و کلیه موجودات ساکن در آن‌ها، به عالی‌ترین و نهایی‌ترین حد تحقق قابلیت‌های خود دست می‌یابند؛ به همین دلیل، آسمان و زمین، ثروت‌های مکنون خود را بیرون می‌ریزند و هرگونه آلودگی و تلوث را از خود دور می‌سازند و پوشش گیاهی، تمام عالم را فرا می‌گیرد؛ هم‌چنان‌که در روایت مربوط به مسافرت سرشار از امنیت زنی که راه عراق تا شام را می‌پیماید، آمده است که وی «در مسیر خویش گام نمی‌گذارد مگر بر نبات و گیاهان». [۲۴] این نشانه‌ای از پوشش گسترده گیاهی در سراسر جهان است که شام و عراق که مناطقی تقریباً کم آب و علف و نیمه خشکند، در عصر ظهور، پوشیده از گیاه می‌شوند. برخی از روایات، بیان‌کننده تحقق کلیه استعدادها بالقوه محیط زیست در دوران ظهور، بدین شرح است:

امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید:

پس [حضرت مهدی] مردم را مورد خطاب قرار داده و سپس زمین را به عدالت، بشارت می‌دهد. در این هنگام، آسمان، باران خود را عطا کرده و درختان میوه‌های خود را فرو می‌فرستند. زمین، کلیه رستنی‌های خویش را عرضه کرده برای اهل عالم، و خود را با این گیاهان زینت می‌بخشد...؛ هم‌چنان‌که زمین برای مردم، گنج‌های خود را خارج می‌سازد. [۲۵]

پیامبر صل الله علیه و آله در حدیثی می‌فرماید:

خداوند گنج‌ها و معادن زمین را برای او آشکار ساخته و وی را با رعب خویش یاری می‌دهد. [۲۶]

ذکر روایتی دیگر از پیامبر گرامی اسلام صل الله علیه و آله در این باره نیز به تنویر مطلب کمک بیشتری می‌کند:

مردی از اهل بیت من خروج نموده، به سنت من عمل می‌کند. خداوند، برای وی برکت‌های خویش را از آسمان فر و می‌فرستد و زمین نیز برکات خود را خارج می‌سازد... امت من، در زمان وی از نعمت‌هایی برخوردار می‌شود که پیش‌تر، از آن‌ها بهره‌مند نشده بود و نیکوکار و فاجر، جزو بهره‌مندان از این نعمت‌ها هستند. آسمان، بر آن‌ها باران‌هایش را نازل کرده و زمین چیزی از رویدنی‌هایش باقی نمی‌ماند، مگر این که آن‌ها را برویاند و تأخیری در این مورد روا نمی‌دارد. [۲۷]

۵. عمران و آبادانی و توسعه موزون محیط زیست

مطالب پیشین، به خوبی گویای اوج عمران و آبادانی محیط زیست در عصر ظهور است. با وجود این، در پاره‌ای روایات، به گونه‌ای دقیق‌تر و مصداقی‌تر به این آبادانی اشاره شده و حتی آمده است که تمام ویرانه‌های زمین آباد می‌شود. امام‌باقر علیه السلام فرمود:

خداوند، دین خود را به وسیله او بر تمام مکتب‌های جهان پیروز می‌کند؛ هر چند مشرکان ناخشنود و مخالف باشند؛ ویرانی‌های زمین، آباد می‌شود.... [۲۸]

همچنین در تفسیر آیه «مدهامتان» از امام صادق علیه السلام منقول است:

در عصر ظهور، بین مکه و مدینه از درختان نخل متصل می‌شود. [۲۹]

نیز امام صادق علیه السلام در بخشی از کلام خود درباره این عصر، می‌فرماید:

امام علیه السلام مسجدی بیرون کوفه می‌سازد که هزار در داشته باشد. خانه‌های کوفه، به نهر کربلا و «حیره» متصل می‌شود؛ به طوری که مردی روز جمعه، سوار استر تندرو می‌شود، تا خود را به نماز برساند، ولی به نماز نمی‌رسد. [۳۰]

شیخ طوسی در کتاب تهذیب با ذکر روایتی می‌نویسد: امیرالمؤمنین علیه السلام به «حیره» تشریف برد و فرمود: روزی برسد که کوفه به حیره وصل شود و چنان مرغوبیت پیدا می‌کند که یک ذرع زمین آن، به چند اشرفی فروخته می‌شود. مسجدی در حیره بنا می‌شود که دارای پانصد در باشد. نماینده قائم، در آن نماز می‌گزارد؛ زیرا مسجد کوفه برای آن‌ها تنگ خواهد بود. دوازده پیش نماز عادل آن‌جا نماز می‌گزارد. [۳۱]

این روایات، حاکی از عمران، آبادانی و توسعه موزون محیط زیست انسانی، حیوانی و نباتی در کل عالم است. این نیز ماحصل حمایت کامل از حقوق زیست محیطی در آن دوران درخشان است. نتیجه چنین وضعیتی آن است که حتی کره زمین در مقایسه با وضعیت بهینه خویش و از این که در زیر قدم‌های یاران مهدی عجل الله تعالی فرجه قرار می‌گیرد، به خود بالیده و احساس غرور و افتخار می‌کند. از امام باقر علیه السلام در این مورد چنین نقل شده است:

گویا یاران قائم را می‌بینم که بر شرق و غرب جهان احاطه یافته‌اند و همه چیز تحت فرمان آن‌ها است؛ حتی درندگان زمین و پرندگان شکاری آسمان، پی رضایت آن‌ها خواهند بود و همه چیز حتی این نقطه زمین بر نقطه دیگر آن اظهار فخر و غرور می‌کند و می‌گوید: امروز مردی از یاران قائم بر من قدم نهاد و عبور کرد. [۳۲]

۶. مقابله با آلاینده‌ها و رعایت حریم‌های خصوصی و عمومی در حیات مدنی

این موارد، نه تنها به عنوان مصادیق دقیقی از حفظ حقوق محیط زیست صورت می‌گیرد، بلکه حتی اگر آلاینده‌گی محیط زیست منحصر به اشراف بر یک منزل یا ریزش آب از ناودان‌های منازل به محیط عمومی باشد یا این که مسجد مشرف به خانه‌های مردم شود یا حتی بخشی از یک بنا در راه‌های عمومی ساخته شده باشد، با برخورد حکومت مواجه شده و این مورد – هر چند با تخریب مسجد – برطرف می‌شود. در این باره در کتاب ارشاد، ابوبصیر در حدیثی طولانی از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که می‌فرماید:

هنگامی که قائم ما قیام کند، چهار مسجد را در کوفه منهدم می‌کند و هیچ مسجد مشرفی را نمی‌گذارد جز این که کنگره و اشراف آن را خراب می‌کند و به حال ساده و بدون اشراف می‌گذارد. شاهراه‌ها را توسعه می‌دهد؛ هر گوشه‌ای از خانه‌ها را که در راه عمومی واقع است، اصلاح می‌کند و ناودان‌ها را که مشرف به راه مردم است، بر می‌دارد. هر بدعتی را برطرف می‌سازد و هر سنتی را باقی می‌گذارد.... [۳۳]

نکته قابل ذکر در این جا آن است که در عصر ظهور رشد و ترقی علوم و فنون به اوج خود رسیده و دانش، بنا بر روایات، از دو حرف، به بیست و هفت حرف خواهد رسید؛ ضمن این که با شکوفایی و کمال عقلانیت بشری و افزایش فهم و درک جامعه انسانی به عنوان یکی از مواهب خداداد عصر ظهور مواجه هستیم. پر واضح است در چنین وضعیت بالنده و سرشار از فن آوری های نوین، هزاران ابزار جدید علمی برای مقابله با آلاینده های صنعتی در دسترس بشر قرار خواهد گرفت و جهان از وجود تمام آن ها رهایی خواهد یافت. همچنین در آن عصر، با تعالی جامعه و افراد انسانی، بشر، در جایگاه اصلی ترین آلاینده محیط زیست، عاقلانه و بر مبنای اعتقاد عملی به دیانت خویش، از ارتکاب این گونه اعمال، پرهیز خواهد کرد.

۸. گسترش حفظ محیط زیست به فضاها و مازای زمینی

برخی از خبرگان مباحث مهدویت معاصر، بر این باورند که طبق روایات متعدد، گُرّات زیادی در آسمان ها وجود دارد که آباد و دارای جوامعی از مخلوقاتند که غیر از نوع انسان و فرشته و جن هستند. علامه مجلسی، مجموعه ای از این روایات را در بحار الانوار گرد آورده است. به اعتقاد برخی از مفسران، شماری از آیات قرآن نیز بر این معنا دلالت دارد؛ از آن جمله، این آیه شریفه: ای جنیان و انسان ها! اگر می توانید به اعماق آسمان ها و زمین راه پیدا کنید، اقدام کنید؛ ولی موفق به این نفوذ و سفر نمی شوید، مگر با تسلط و فرمانروایی. [۳۴]

آنچه از این مبحث به دست می آید، این است که در آن عصر نورانی، هم محیط زیست و هم صیانت و حفاظت از آن، در مقایسه با جهان فعلی، ابعاد بسیار گسترده تری پیدا کرده و قلمرو آن، به همه گُرّات تحت سیطره حکومت حضرت نفوذ خواهد کرد.

۹. تعالی معنوی محیط زیست و همراهی آن با حیات طیبه مهدوی

بیان شد که حتی در دولت مهدوی حیوانات وحشی، تعالی پیشه کرده و با کنار گذاشتن توحش، رام گشته و تکامل می یابند. جالب این که در برخی روایات، حیوانات عادی هم، کارهای مخرب خود را کنار می نهند، تا جایی که حیوانی مانند موش، دیگر انبانی را پاره نمی کند. این تکامل خواهی، تنها به حیوانات و نباتات محدود نمی شود؛ بلکه جمادات نیز می خواهند به این حیات طیبه وارد شده و به نهضت جهانی امام عصر علیه السلام مساعدت کنند. در این باره به واسطه ابوبصیر، از امام صادق علیه السلام منقول است که فرمود:

... وقتی با اراده خدا، قائم قیام کند و چون ظهور کند، کافران و مشرکان، از قیام و ظهور وی ناراضی و نگرانند؛ زیرا اگر کافر یا مشرکی پشت صخره ای پنهان شود، آن صخره به صدا در آید و گوید: «ای مسلمان! در پناه من، کافر یا مشرکی مخفی شده است؛ او را به قتل برسان». وی اقدام کرده و او را به هلاکت می رساند. [۳۵]

۱۰. عاری بودن نبردها و قیام مهدوی از تخریب های زیست محیطی

تمام روایات درباره قیام حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه بر این مطلب تصریح دارند که در دوره ظهور امام علیه السلام، یاران وی، به مجازات و قتل و نابودی ستمگران اقدام خواهند کرد و همانند عمل جراحی لازمی، جامعه اسلامی و سایر جوامع جهانی را از لوث وجود سرکشان و ستم پیشگان پاک می کنند؛ زیرا بدون این اقدامات، هرگز بساط ظلم زورمداران برچیده نشده و عدالت، حاکمیت پیدا نمی کند. اگر امام با سیاست ملایمت و گذشت با آن ها رفتار کند، هرگز ترفندها و توطئه های جدید مستکبران و افساد کنندگان در زمین از بین نخواهد رفت. حضرت، در عصر قیام - بنا به روایات - توبه ظاهری هیچ مجرم و جنایت کاری را نمی پذیرد. همان طور که پیامبر اکرم صل الله علیه و آله در براندازی نظام جاهلی، جهاد پیشه کرد و با کافران به قتال و کارزار پرداخت، قیام مهدوی نیز علاوه بر تأسی به سیره پیامبر صل الله علیه و آله در این زمینه، حتی سخت گیری بر ستمگران را جایگزین رأفت نبوی می نماید. [۳۶]

از امام باقر علیه السلام روایت شده است که فرمود:

اما شباهت داشتن مهدی به جد گرامی اش رسول خدا صل الله علیه و آله قیام و ظهور او با شمشیر و کشتن دشمنان خدا و رسول او و ستمگران و طاغوت ها است. وی به وسیله شمشیر و ایجاد ترس در دل دشمنان، پیروز می شود و لشکریان او شکست نمی خورند. [۳۷]

متأسفانه برخی از دشمنان یا حتی دوستان نا آگاه در میزان اعمال خشونت و کشتار حکومت مهدوی، چنان راه غلو پیشه کرده‌اند که قاطعانه می‌گویند: حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه در تقابل با دشمنان خویش، به جنگ هسته‌ای خواهد پرداخت و آن‌ها را با این سلاح مهیب به ورطه نابودی خواهد کشاند. باید گفت: نه تنها در عصر ظهور، نیازی به سلاح هسته‌ای نیست؛ بلکه نبرد حکومت مهدوی با دشمنان، فاقد تبعات تخریب زیست محیطی و ایجاد فجایع محیط زیستی – مشابه آنچه امروز اتفاق می‌افتد – خواهد بود. برخی از ادله این مدعا، چنین است:

الف. بنابر برخی ارزیابی‌ها، در اثر یک جنگ هسته‌ای معمولی در جهان امروز، انسان‌های زیادی کشته خواهند شد. ابرهای هسته‌ای ایجاد شده در اثر انفجار اولیه، منجر به ظهور زمستانی طولانی مدت با کاهش دمای حدود پنجاه درجه زیر صفر می‌شود. زمین، مدت‌ها از نور خورشید محروم شده و در این مدت، گیاهان از رویش باز خواهند ایستاد. و شاید بسیاری از آن‌ها و از جمله حیوانات، نابود شوند. حال این سؤال قابل طرح است که بنابر روایت‌های قبل، چگونه ممکن است قیامی باعث رضایت و خشنودی همه ساکنان سماوی و ارضی شود و در عین حال، آن‌ها و هم محیط زیست را به بدترین شکل نابود کند؟! ضمن آن که اثرات و تشعشعات چنین جنگی، دیرپا است و ده‌ها سال دارای اثرات مرگ‌بار خواهد بود. این نیز با ماهیت حیات طیبۀ آرمانی مهدوی منافات دارد. مگر نه این است که در روایات آمده است: حکومت مهدوی، حکومتی است که حتی خفته‌ای را بی‌سبب بیدار نمی‌کند؛ پس چگونه ممکن است در قیام امام، از سلاح‌های کشتار جمعی و این چنین مخرب استفاده شود؟ آن هم در دوره‌ای که عصر سخن از امنیت فراگیر در انجای عالم و سرشاری جهان، از نعمت امنیت است.

ب. با توجه به روایات پیش‌گفته، مبنی بر افزایش فهم بشری و گسترش دانش بشری از دو حرف به ۲۷ حرف در عصر ظهور، بدیهی است امام علیه السلام می‌تواند با ابزارهای نوین و تقابلی که مبتنی بر فناوری‌های جدیدی باشند، هم به مبارزه با سلاح‌های مخرب ستمکاران عالم بپردازد و هم تأثیر این سلاح‌ها را خنثا کند؛ لذا امام علیه السلام می‌تواند با استفاده از علم زمانۀ خویش، شمشیر را که در روایات، سلاح نمادین حضرت ذکر شده است، به سلاح‌ها و ابزارهای متعارف و کار آمد روز متحول سازد؛ ابزارهایی که در عین تأثیرگذاری، فاقد آلاینده‌گی و تخریب زیست محیطی باشند.

ج. بنا به روایات، قتال حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه همانند کشتارهای بی‌هدف امروزی نیست. حضرت با استفاده از علم لدنی خویش، تنها کسانی را که به هیچ وجه اصلاح پذیر نیستند، هلاک می‌سازد و بقیه بدکاران قابل اصلاح را به حال خود رها می‌کند، تا توبه کنند و اصلاح شوند؛ همان طور که در روایات، نعمت‌های عصر ظهور، هم برای نیکوکاران و هم بدکاران لحاظ شده است.

از سوی دیگر، طبق روایت، انهدام بخش قابل توجهی از جامعه بشری توسط حکومت مهدوی صورت نمی‌گیرد؛ لذا نمی‌توان آن را محصول عملیات نظامی و تخریبی حضرت دانست؛ بلکه قبل از ظهور این اتفاق به دست خود انسان‌ها در اثر منازعات جوامع انسانی حاصل می‌شود. بدین ترتیب در همه گیتی، فریاد موعودخواهی بلند شده و مردم، نجات خود را از خداوند طلب می‌کنند؛ لذا این گونه فجایع انسانی و زیست محیطی، محصول دورۀ قبل از ظهور است. امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید:

قبل از ظهور قائم دو نوع مرگ و مردن، گریبان مردم را می‌گیرد: یکی مرگ سرخ و دیگری مرگ سفید؛ مرگ سرخ، با شمشیر است و مرگ سفید، طاعون. از هر هفت نفر، پنج نفر از بین می‌روند و دو نفر باقی می‌مانند. [۳۸]

امام علی علیه السلام فرموده است:

مهدی عجل الله تعالی فرجه خروج نمی‌کند، تا این که قبل از او، ثلث مردم کشته می‌شوند و ثلث دیگر می‌میرند و ثلثی باقی می‌مانند. [۳۹]

د. طبق روایات فراوان، قیام مهدوی با رعب و نصرت الهی و با کمک فرشتگان و حتی جبرئیل و میکائیل همراه است؛ بنابراین، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه به استمداد از سلاح‌های مخربی مانند سلاح هسته‌ای نیاز نخواهند داشت. در صورت تمسک آن حضرت به سلاح‌های نوین، بدیهی است چنین اقدام تقابلی‌ای، مستظهر به نصرت الهی و مؤید به مساعدت فرشتگان و فاقد هرگونه تخریب زیست محیطی یا فجایع انسانی باشد. چنین تفکری، از اساس، محال و حتی تناقض‌نما (پارادوکسیکال) است. برخی روایاتی که حاکی نصرت الهی در حکومت و قیام مهدوی‌اند به شرح زیر است:

امام صادق علیه السلام فرموده: «قائم در کنف حمایت جبرئیل و میکائیل می‌باشد.» [۴۰]

شیخ مفید در کتاب ارشاد، از ابوبکر حضرمی روایت کرده که امام محمد باقر علیه السلام فرمود:

گویا قائم را در بلندی کوفه [= نجف] می‌بینم که با پنج هزار فرشته - در حالی که جبرئیل از سمت راست و میکائیل از سمت چپ و مؤمنان پیش روی او قرار دارند - به آن‌جا آمده است و لشکرهاى خود را در شهر پراکنده می‌سازد. [۴۱]

پیامبر نیز در فرازی طولانی در شرح ویژگی‌های حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه و قیام وی فرمود:

او دین خدا را بر همهٔ ادیان غالب می‌گرداند و با نصرت خدا و فرشتگان تأیید شود؛ پس زمین را پر از عدل و داد کند؛ چنان‌که پر از جور و ستم شده بود. [۴۲]

با این توضیحات، کاملاً روشن است که قیام الهی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه که معطوف به حیات طیبیه قرآنی و عاری از هرگونه آلودگی و تلوث است، برخلاف این توهم، چشمه جوشان طهارت، صلح، صفا، پاکی و صمیمیت در سپهر حیات انسانی، جانوری و نباتی و حتی عرصه‌های فرا زمینی خواهد بود.

نتیجه

در نوشتار حاضر، در راستای تبیین وضعیت حقوق محیط زیست در آموزه حیات طیبیه مهدوی، ابتدا به وضعیت حقوق مزبور و اهمیت محیط زیست و شرایط بحرانی آن در جهان امروز اشاره شد. سپس با هدف تشریح هر چه بیشتر موضوع حاضر در حکومت جهانی موعود، به طور اجمال، این مسأله در سیره نبوی و سایر معصومان علیهم السلام بررسی شد. نتیجه این بررسی، نشان داد که توجه ویژه حکومت مهدوی به موضوع محیط زیست و ارتقای تعالی بخشی به آن، به شکل کاملاً نمایان، ریشه در تفکر اسلامی و سنت ناب نبوی و علوی دارد. آن‌گاه به طور اخص، مبحث حاضر در آموزه مهدوی تحقیق شد و این نتیجه به دست آمد که در عصر ظهور، حقوق محیط مذکور به نحو کمال رعایت شده و حتی موجودات و محیط زیست آن‌ها در همهٔ جهان هستی دچار ارتقا و تکامل در حیات مادی و معنوی شده و ضمن همراهی رضایتمندانه، به نهایت تحقق استعدادها و قابلیت‌های بالقوه خویش خواهند رسید؛ عالم هستی از هرگونه تلوث، آلودگی و آلاینده‌های مادی و معنوی، تظہیر و پاک خواهد شد و با اشراق الهی، منور و مشعشع می‌شود. همچنین با نابودی شیطان و کلیه وساوس شیطانی، تسبیح و حمد الهی، کلیه موجودات حتی جمادات، بیش از پیش با انسان متعالی این عصر نوپدید و سعید، هم‌نوا تر خواهند شد. در خاتمه برخی ویژگی‌های زیست محیطی دوران طیبیه مهدوی به نحو اجمالی یادآور می‌شود: تظہیر و نورانیت زمین، رضایت و سرور موجودات و محیط زیست، امنیت، صلح و دوستی در سپهر انسانی، حیوانی و گیاهی، فعلیت یابی کلیه قابلیت‌های محیط زیست در عالی‌ترین حد؛ عمران، آبادانی و توسعهٔ موزون محیط زیست، مقابله با آلاینده‌ها و رعایت حریم‌های خصوصی و عمومی در حیات مدنی، استفاده از راه‌کارها و فن‌آوری‌های جدید در حفظ محیط زیست، گسترش حفظ محیط زیست به فضاهاى ماورای زمینی، تعالی معنوی محیط زیست و همراهی آن با حیات طیبیه مهدوی، عاری بودن نبردها و قیام مهدوی از تخریب‌های زیست محیطی.

بنابراین، محیط زیست و موجودات هستی، با این تحول و استحاله ایجابی، به اصل و وضع اصلی و طبیعی و الهی خود باز خواهند گشت و بنا بر تعریف عدل (قرار گرفتن هر چیز در جای خود و استیفای اهلیت‌ها و استحقاق‌ها) عدالت، درباره آن‌ها اجرا شده و به نهایت اهلیت و سزاواری و تحقق استعدادها و قابلیت‌های مکنون خویش دست خواهند یافت.

منابع:

[۱]. ویل دورانت، تاریخ تمدن، ج ۵، ۱۵.

- [۲]. «مَنْ غَرَسَ غَرْساً لَمْ يَأْكُلْ مِنْهُ آدَمِيٌّ وَلَا خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ» نهج الفصاحة، ص ۴۹۳، ح ۲۹۲۱.
- [۳]. «مَا مِنْ رَجُلٍ يَغْرِسُ غَرْساً إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ مِنْ الْأَجْرِ قَدَرًا مَا يَخْرُجُ مِنْ ثَمَرِ ذَلِكَ الْغَرْسِ»، همان، ص ۵۳۵، ح ۲۶۷۴.
- [۴]. «...وَخَلَقَ لَهُ الشَّجَرَ فَكَلَّفَ غَرْسَهَا وَسَقْيَهَا وَالْقِيَامَ عَلَيْهَا»، بحارالانوار، ج ۳، ص ۸۶.
- [۵]. «مَنْ سَقَى طَلْحَةً أَوْ سِدْرَةً فَكَأَنَّمَا سَقَى مُؤْمِناً مِنْ ظُمَاءٍ»، وسائل الشيعه، ج ۱۲، ص ۲۵، باب ۱۰، ح ۴؛ تفسير عياشي، ج ۲، ص ۸۶، ح ۴۴.
- [۶]. نهج الفصاحة، ص ۱۴۰، حدیث ۱۷۳۰.
- [۷]. «تَحَفَّظُوا مِنَ الْأَرْضِ فَإِنَّهَا أُمُّكُمْ وَإِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ عَامَلَ عَلَيْهَا خَيْرًا أَوْ شَرًّا إِلَّا وَهِيَ مُخْبِرَةٌ بِهِ»، نهج الفصاحه، ص ۶۶۳، ح ۱۱۳۰.
- [۸]. «لِلذَّائِبَةِ عَلَى صَاحِبِهَا سِتٌّ خِصَالٌ: يَعْطِفُهَا إِذَا نَزَلَ، وَيَعْرِضُ عَلَيْهَا أَلْمَاءَ إِذَا مَرَّ بِهِ، وَلَا يَضْرِبُهَا إِلَّا عَلَى حَقٍّ، وَلَا يَحْمِلُهَا مَا لَا تُطِيقُ، وَلَا يَكْلِفُهَا مِنْ السَّيْرِ إِلَّا طَاقَتَهَا وَلَا يَقِفُ عَلَيْهَا فَوْاقًا». مستدرک الوسائل، ج ۸، ص ۲۵۸، ح ۹۳۹۳.
- [۹]. وسایل الشيعه، ج ۸، ص ۳۱۹.
- [۱۰]. نهج الفصاحه، ص ۵۲۶، ح ۲۷۶۳.
- [۱۱]. همان، ح ۱۵۵۹.
- [۱۲]. شیخ صدوق، خصال، ص ۲۹۹؛ مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۳، ص ۱۲۹.
- [۱۳]. شیخ صدوق، امالی، ص ۵۱۲.
- [۱۴]. شیخ کلینی، کافی، ج ۶، ص ۵۳۸.
- [۱۵]. سیدصادق موسوی، تمام نهج البلاغه، ج ۳، ص ۲۱۶، مؤسسه اعلمی للمطبوعات، بیروت، ۱۴۲۶ق؛ خطبه‌های شگفت، ترجمه سیدعلی رضا حجازی، ص ۱۸۰، فارسی الحجاز، قم، ۱۳۸۴ش.
- [۱۶]. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، حواشی ابراهیم شمس الدین، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۰ق.
- [۱۷]. «یظهر الله به الارض من كل جور ویقدّسها من كل ظلم... فاذا خرج، اشرقت الارض بنور ربها و وضع ميزان العدل بين الناس فلا يظلم احد احدا وهو الذي تطوى له الارض» بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۲۲.
- [۱۸]. «...یملاء الارض عدلا كما ملئت جوراً یرضی فی خلافته اهل الارض و اهل السماء و الطیر فی الجو» بحارالانوار، ج ۵۱، ص ۹۵.
- [۱۹]. همان، ج ۵۲، ص ۳۱۶.
- [۲۰]. «اسمه اسم النبي یامر بالعدل ویفعله و ینهی عن المنکر و یجتنبه یکشف الله به الظلم و یجلو به الشک والعمی یرعی الذئب فی ایامه مع الغنم و یرضی عنه ساکن السماء و الطیر فی الجو و الحیتان فی البحار...» بحارالانوار، ج ۳۶، ص ۲۱۹.
- [۲۱]. حلیۃ الابرار، ج ۲، ص ۶۲۰؛ غایۃ المرام، ص ۶۹۷.
- [۲۲]. بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۱۶.
- [۲۳]. همان، ص ۳۰۴.
- [۲۴]. همان، ص ۳۱۶.

[۲۵]. «فیخطب الناس فتستبشر الارض بالعدل وتعطى السماء قطرها و الشجر ثمرها و الارض نباتها و تتزين لاهلها... و تخرج لهم الارض كنوزها...» بحارالانوار، ج ۵۳، ص ۸۵.

[۲۶]. «یظهر الله له كنوز الارض و معادنها و ينصره بالرعب...» بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۲۳.

[۲۷]. «...یخرج رجل من اهل بيتی و یعمل بسنتی و نزل الله له البركه من السماء و تخرج الارض برکتها... یتنعم امتی فی زمانه نعیماً لم یتمتعوا مثله قط البر و الفاجر یرسل السماء علیهم مدرارا و لاتدخر الارض شیئاً من نباتها...» بحارالانوار، ج ۵۱، ص ۷۸.

[۲۸]. همان، ج ۵۲، ص ۱۹۰.

[۲۹]. تفسیر قمی، ج ۲، ص ۳۴۶.

[۳۰]. شیخ طوسی، غیبت، ص ۴۶۸؛ مجلسی، بحارالانوار، ص ۳۳۰.

[۳۱]. بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۷۴؛ شیخ طوسی، التهذیب، ج ۳، ص ۲۵۳.

[۳۲]. همان، ج ۵۲، ص ۳۲۷.

[۳۳]. همان، ص ۳۳۳.

[۳۴]. (يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ) الرحمن (۵۵): ۳۳.

[۳۵]. علامه مجلسی، بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۲۴.

[۳۶]. همان، ج ۵۲، ص ۳۵۳.

[۳۷]. همان، ص ۳۳۸.

[۳۸]. بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۲۰۷.

[۳۹]. «لا یخرج المهدی حتی یقتل ثلث و یموت ثلث و یبقی ثلث»؛ معجم احادیث الامام المهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، ج ۳، ص ۲۱.

[۴۰]. بحارالانوار، ج ۵۲، ص ۳۶۷.

[۴۱]. همان، ج ۵۲، ص ۳۴۳.